

Avhengig av avhengighet

Ole Jacob Madsen

professor i kultur- og samfunnspsykologi, Psykologisk institutt, UiO

Få områder forskes mer på enn avhengighet. Få områder forstår vi dårligere.

Denne månedens kronikkforfatter, er førsteamanuensis i kulturog samfunnspsykologi ved Universitetet i Oslo. Sammen med Siri Gullestad, Karine Skaret, Svein Øverland og Else-Marie Molund er han fast kronikør i Psykologtidsskriftet. Neste måned: Siri Gullestad.

Nygårdsparken i Bergen er et symbol på en feilslått narkotikapolitikk, heter det seg. Med sin beliggenhet inntil Universitetet i Bergen (UiB) tjener Nygårdsparken også som en tragisk illustrasjon på vitenskapens utilstrekkelighet. Til tross for at man ved UiB produserer hundrevis av ph.d.-er hvert år, noen av dem attpåtil om avhengighet, har denne kunnskapen ennå ikke resultert i noen øyensynlig løsning på problemene i ens egen bakgård. Nylig ble det avholdt en konferanse i regi av UiB, der det varsles om en ny linje med mer forskning rettet inn mot parken. Det virker oppløftende, men konsulterer man forskningsfelt som avhengighet, er det faktisk lettere å forstå hvorfor ingenting skjer framfor å inspirere til håp.

«Hva er endemålet med å diagnostisere avhengighet?» spurte nylig redaktørene Robert West og Peter Miller i tidsskriftet *Addiction* i forbindelse med nye inklusjonskriterier i diagnosemanualen DSM-5. En medisinsk diagnose har som primær funksjon å slå fast hvorvidt medisinsk behandling er hensiktsmessig, og eventuelt hvilken behandling som skal gis. Men i tilfellet avhengighet, som ved de fleste psykiatriske diagnoser, har vi ingen avgjørende anatomiske eller fysiologiske skillelinjer, og det er betydelig individuell og kulturell variasjon i definisjonene. Som en konsekvens bør man hele tiden spørre seg hva formålet med å diagnostisere avhengighet er, og anerkjenne at eksisterende praksis beror på en rekke mer eller mindre overlagte valg, understreker redaktørene.

Ser man til forskningsfronten, er det få tegn på en slik mønstergyldig moderasjon. Paradoksalt nok kan det se ut til at mangelen på klare holdepunkter heller resulterer i et oppkomme av nye avhengighetskategorier som sukker-, trenings-, mobiltelefon- og Facebook-avhengighet, der spørsmål om diagnosens formålstjenlighet forvises til bakgrunnen. En forklaring kan være at den dominerende medisinske sykdomsmodellen har en uimotståelig appell, som tilsier at bare de vitenskapelige undersøkelsesmetodene blir gode nok, vil vi finne biomedisinske markører som gjør avhengighet objektivt påvisbart.

Alexanders bok er et steg vekk fra den behagelige villfarelsen om at det finnes en magisk løsning

Heldigvis har avhengighetsforskningen også sine dissidenter. Blant dem finner vi Bruce K. Alexander, psykolog og professor emeritus ved Simon Fraser Universitetet i Vancouver, Canada. Alexander har opponert mot sykdomsmodellen innenfor rusavhengighetsforskning i to omganger. Han er mest kjent for det første forsøket, da han i de såkalte «Rat Park»-eksperimentene på slutten

av 1970-tallet lyktes med å påvise at rotter selv etter 57 dager med en morfinblanding som eneste væskeinntak fortsatt foretrakk vann. Samtidig påviste han at isolerte rotter drakk betydelig mer morfin enn rotter som fikk leve i bur med andre rotter. Ergo kunne isolasjonsfaktoren forklare hvorfor man kunne skape avhengighet til opiater i tidligere dyreforsøk. Dette funnet satte Alexander på ideen om at de sosiale omgivelsene betyr vel så mye for dannelsen av avhengighet som antatt naturlige egenskaper ved stoffet eller hos personen. Alexander opplevde imidlertid at hans «Rat Park»-funn i hovedsak ble refusert av forskningsmiljøet.

På sine eldre dager har han forsøkt en ny innfallsvinkel til det samme problemet, trukket seg tilbake fra laboratoriet til lenestolen og gitt seg selv oppgaven med å tenke nytt om avhengighet, noe som foreløpig har resultert i den monumentale boken *The Globalization of Addiction: A Study in Poverty of the Spirit* fra 2008. Den herskende forståelsen av avhengighet som et individuelt problem med rus og alkohol som prototyper har aldri egnet seg til å forstå eller å få bukt med avhengighet, hevder Alexander. For her betraktes avhengige enten som syke eller moralsk defekte, og løsningene som foreskrives, er individuell behandling, eller straff og rehabilitering. Det er ikke vanskelig å gjenfinne dette mønsteret blant soft- og hardlinere i synet på hva som bør gjøres med brukerne av Nygårdsparken.

I sin storstilte omvurdering lanserer Alexander i stedet en «*grand theory*» for avhengighet, «*dislocation*», som best kan oversettes med en global kollektiv tilknytningsforstyrrelse. Hjembyen Vancouver, hvis innbyggere savner et felles religiøst, språklig og etnisk opphav, blir en modell på moderne byer, der velstand og avhengighet i alle tenkelige fasonger eksisterer side om side. Ulike former for avhengighet tjener som et rituell, fysisk holdepunkt for mange, som kompensasjon for manglende tilhørighet eller identitet. Alexander understreker at teorien er å forstå som en nødvendig, men ikke tilstrekkelig betingelse, og utelukker ikke individuelle disposisjoner for sårbarhet. Denne holistiske dislokasjonsteorien er likevel opplagt følsom for angrep fra to hold. Det er mulig å innvende at dens evne til å forklare hvorfor noen individer blir avhengige og andre ikke, er begrenset, og den kan i likhet med annen «*grand theory*» kritiseres for tilsynelatende å skulle forklare alt.

Det siste ankepunktet kan illustreres via en av de mest minneverdige beretningene om avhengighet i nyere tid, David Simons sosialrealistiske TV-serie *The Wire*. Blant Baltimores elendige finner vi «Bubbles», som etter fem sesonger med tungt misbruk endelig klarer å bli rusfri, mye takket være en søster som bryr seg nok til å kreve noe av ham, et lokalt suppekjøkken og Anonyme Narkomane å støtte seg til. Omvendt følger vi «Dukie», som til slutt står uten hjem, skole og jobb, som finner et nytt fellesskap blant skraphandlende rusmisbrukere og selv blir en. «Det tapte fellesskapet» kan tjene som forklaringsmodell enten noen vinner eller taper i avhengighet, lik en myte.

Det er fristende å tilgi Alexanders modell en del brister fordi han viser at det eksisterende alternativet, den medisinske sykdomsmodellen, er verre. Middelalderens tro på demonbesettelse ble revitalisert på 1800-tallet bare i farmakologisk form, da man trodde at enhver som drakk destillert sprit, var under alkoholens makt med mindre man ble forvandlet til en kristen. Myten har overlevd helt fram til i dag. Hva gjelder alkohol, blir tenåringer stadig møtt med kampanjer som viser at jo tidligere du debuterer, desto større risiko er det for å bli avhengig som voksen. Ikke et ord om at de som debuterer tidlig, gjerne tilhører en utsatt gruppe. Og denne myten står enda sterkere når det gjelder ulovlige rusmidler, fordi mange ikke har erfaring med deres virkning, kommenterer Alexander.

Det mest betenkelige ved myten om de demoniske stoffene er at alle de involverte aktørene – avhengige, foreldre, behandlere og storsamfunnet – dermed får en takknemlig felles myte alle kan slutte opp om uten å trenge å vedkjenne seg sine mest skamfulle unnlatelser. Den samme grunnfortellingen har forfulgt heroinavhengige gjennom det 20. århundret: De levde helt normale liv,

men så på grunn av ytre press, uheldige omstendigheter eller en tåpelig impuls prøvde de heroin, og ble for alltid fanget.

Alexander sin myteknusing handler således ikke om «å gi samfunnet skylda», men snarere om ansvarliggjøring. For min egen del, som tidligere nabo til Nygårdsparken, var det påfallende hvor raskt opplevelsen min av de narkomane gikk fra frykt eller medlidenhet til at de følte som naturlige innslag i kulissene, liksom duene og endene. De befant seg så å si utenfor menneskelig kontroll. De gangene ubehaget ved min egen apati meldte seg, slo jeg meg til ro med at en dag finner nok vitenskapen svar på «avhengighetsgåten » og frelser de ulykksalige. Alexanders bok er et steg vekk fra den behagelige villfarelsen om at det finnes en slik magisk løsning. Det skjer i hvert fall ikke før avhengighet igjen behandles som en begripelig reaksjon på den sosiale virkeligheten vi alle lever under.